

## **O'ZBEK TILI TIBBIY TERMINOLOGIYASIDA AFFIKSATSIIYA VA KOMPOZITSIIYA: STRUKTURAVIY TAHLIL**

**Raxmonova Fotima Ahad qizi**

*Buxoro xalqaro universiteti, magistrant*

**Annotatsiya.** Ushbu tezisdagi o'zbek tili tibbiyot terminologiyasida affiksatsiya va kompozitsiya usullari orqali yasalgan terminlar lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot anatomik, jarrohlik va farmakologik terminlar misolida olib borilgan bo'lib, 80 dan ortiq birlik strukturaviy tahlilga tortildi. Natijalar ko'rsatdiki, lotin-yunon asosli affikslar tibbiy terminlar yasallishining yetakchi mexanizmi bo'lib, ular o'zbek tibbiy leksikasining 70 foizdan ziyodini tashkil etadi.

**Kalit so'zlar:** tibbiy terminologiya, affiksatsiya, kompozitsiya, strukturaviy tahlil, lotin-yunon ildizlari, o'zbek tibbiy leksikasi.

**Kirish.** O'zbek tibbiy terminologiyasi tarixan lotin va yunon tillari asosida shakllanib, bugungi kunda milliy va xalqaro terminologik qatlamlarni o'z ichiga olgan murakkab tizimni tashkil etadi. Terminologiya nazariyasida so'z yasallish usullarini o'rganish terminlarning ichki mantiqini ochib berish uchun zarur hisoblanadi.<sup>1</sup> Affiksatsiya va kompozitsiya ana shu usullar ichida tibbiy terminologiyada eng yuqori hosildorlikka ega ekanligini ko'rsatishga maqolaning asosiy e'tibori qaratilgan.

Tibbiy terminologiyaning so'z yasallish mexanizmlari haqidagi tadqiqotlar T.M. Cabre,<sup>2</sup> A. Hojiyev<sup>3</sup> va M.N. Boliyev<sup>4</sup> ishlarida ko'rib chiqilgan. Biroq o'zbek tibbiy leksikada affiksatsiya va kompozitsiyaning nisbiy og'irligi va qo'llanish doirasini bir tizimda tahlil qilgan tadqiqot deyarli yo'q. Shu bo'shliqni to'ldirish

---

<sup>1</sup>Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. – Copenhagen: Akademisk Forlag, 1985. – 214 p.

<sup>2</sup>Cabre T.M. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 262 p.

<sup>3</sup>Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 104 b.

<sup>4</sup>Boliyev M.N. Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi. – Toshkent: Ilm Ziya, 2010. – 210 b.

ushbu maqolaning ilmiy asosi hisoblanadi.

**Asosiy qism.** Tibbiy terminlarning morfemik tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning tuzilish modeli ikki asosiy usulga tayanadi: birinchisi — mavjud ildizga qo'shimcha biriktirish (*affiksatsiya*), ikkinchisi — ikki va undan ortiq ildizni birlashtirish (*kompozitsiya*). Bu ikki usul bir-biridan farqli morfologik mexanizmlar bo'lishiga qaramay, amaliyotda ko'pincha uyg'unlikda namoyon bo'ladi: kompozit termin o'z navbatida affiksatsiya asosida ham yangi terminlar hosil qiladi.

Affiksatsiya usulida tibbiy terminlar lotin-yunon tillariga mansub prefikslar va suffikslar yordamida shakllanadi. Bu elementlarning semantik yuklanishi juda aniq: har bir affiks muayyan tibbiy ma'no toifasini ifodalaydi. Tadqiqotimizda tahlil qilingan 80 ta termindan 54 tasi (67,5%) affiksatsiya yo'li bilan yasalgan ekanligi aniqlandi. Ularning morfemik tuzilishi quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

| <b>Affiks</b> | <b>Semantik ma'nosi</b>    | <b>Misol termin</b> | <b>O'zbekcha izohi</b>    |
|---------------|----------------------------|---------------------|---------------------------|
| -itis         | yallig'lanish              | gastritis           | oshqozon yallig'lanishi   |
| -ectomy       | olib tashlash (operatsiya) | appendectomy        | appendiksni olib tashlash |
| -oma          | o'sma, patologik to'plam   | hematoma            | qon to'planishi           |
| -logia        | fani, o'rganish sohasi     | cardiologia         | yurak kasalliklari fani   |
| hyper-        | me'yordan yuqori, ortiqcha | hypertensio         | qon bosimining oshishi    |
| hypo-         | me'yordan past, kam        | hypoglycaemia       | qon shakarining kamayishi |
| anti-         | qarshi ta'sir ko'rsatuvchi | antibioticum        | mikroblarga qarshi vosita |
| sub-          | ostida joylashgan          | subclavia (vena)    | o'mrov suyagi osti venasi |

Jadval tahlilidan ko'rinib turibdiki, suffikslar asosan kasallik yoki patologik holatning xarakterini (-itis, -oma, -osis), prefikslar esa miqdoriy yoki fazoviy

*munosabatni* (*hyper-*, *hypo-*, *sub-*, *intra-*) belgilaydi. Bu ikki semantik vazifa o'zaro to'ldiruvchi xususiyatga ega: birgalikda ular terminning to'liq ma'nosini shakllantiradi.<sup>5</sup>

Kompozitsiya usulida ikkita va undan ortiq mustaqil ildiz birlashib yangi termin hosil qiladi. Tahlil qilingan terminlardan 26 tasi (32,5%) kompozitsiya asosida yasalganligi aniqlandi. Bu usulning eng yorqin namunasi *osteomyelitis* terminidir: *osteo-* (suyak) + *myel-* (ilik) + *-itis* (yallig'lanish) — uch komponentli kompozit. Xuddi shu model asosida *electrocardiogramma* (*electro* + *cardio* + *gramma*) ham tuzilgan.<sup>6</sup>

Anatomik terminlarda kompozitsiya asosan fazoviy ko'rsatkichlarni aniqlashtirish maqsadida qo'llaniladi. Masalan, lotin tilidagi jarrohlik terminlarida affiksatsiya asosiy usul bo'lib, ildiz organ nomini, suffiks esa amaliyot turini belgilaydi: bu model tizimli va taxminlanuvchan bo'lganligi sababli talabalar uchun yangi terminlarni o'zlashtirishda qulay hisoblanadi.

Muhim lingvistik kuzatuv shundaki, o'zbek tiliga o'zlashgan bu terminlar sinxron tahlil nuqtai nazaridan *bo'linmaydigan leksemalar* sifatida idrok etiladi — ya'ni *gastritis* so'zining *gastr-* va *-itis* qismlari o'zbek tili grammatikasida mustaqil morfemalar hisoblanmaydi. Etimologik va sinxron yondashuvlar o'rtasidagi bu tafovut terminologiyani o'rgatishda e'tiborga olinishi zarur.<sup>7</sup>

**Xulosa.** Olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tibbiy terminologiyasida affiksatsiya (67,5%) va kompozitsiya (32,5%) birgalikda terminlar yasallishining asosiy morfologik-derivatsion mexanizmlari hisoblanadi. Affiksatsiya usulida lotin-yunon affikslari semantik aniqlik va tizimlilikni ta'minlaydi; kompozitsiya esa murakkab patologik tushunchalarni ixcham ifodalash imkonini beradi. Ushbu ikki usulning birgalikdagi tahlili tibbiy terminologiya tizimining ichki mantiqini ochib beradi va terminlarni o'qitishda morfemik

<sup>5</sup>Rustamova S.Sh., Saydullayeva M.A., Abdullayeva R.M. Lotin tili va tibbiy terminologiya. – Toshkent: Nadir Nashr, 2020. – 256 b.

<sup>6</sup>Kondrat'ev D.K., Vylegzhanina O.E., Knyazeva Y.V. Latin and fundamentals of medical terminology. – Gordono: GrGMU, 2005. – 318 p.

<sup>7</sup>Grinev S.V. Vvedeniye v terminovedeniye. – Moskva: Moskovskiy litsey, 1993. – 309 s.

yondashuvning samaradorligini asoslaydi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundaki, morfemik tuzilishni bilish tibbiyot talabalari uchun yangi terminni *o'qimay turib* taxminan tushunish imkonini beradi — bu kasbiy terminologik savodxonlikning muhim ko'rsatkichidir.<sup>8</sup>

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. – Copenhagen: Akademisk Forlag, 1985. – 214 p.
2. Cabre T.M. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 262 p.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 104 b.
4. Boliyev M.N. Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2010. – 210 b.
5. Rustamova S.Sh., Saydullayeva M.A., Abdullayeva R.M. Lotin tili va tibbiy terminologiya. – Toshkent: Nadir Nashr, 2020. – 256 b.
6. Kondrat'ev D.K., Vylegzhanina O.E., Knyazeva Y.V. Latin and fundamentals of medical terminology. – Gordono: GrGMU, 2005. – 318 p.
7. Grinev S.V. Vvedeniye v terminovedeniye. – Moskva: Moskovskiy litsey, 1993. – 309 s.
8. Inatullayeva R.Y. Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi. – Namangan: Namangan Davlat Universiteti nashriyoti, 2021. – 184 b.

---

<sup>8</sup>Inatullayeva R.Y. Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi. – Namangan: Namangan Davlat Universiteti nashriyoti, 2021. – 184 b.